

КЛАСИФІКАЦІЯ ЛІБЕРАЛЬНО-ПРАВОВИХ ІДЕЙ

Добросердов А.Р.,

здобувач ступеня «Доктор філософії»

Донецького національного університету імені Василя Стуса

Гоцуляк Ю.В.,

завідувач кафедри теорії, історії держави і права

та філософії права

Донецького національного університету імені Василя Стуса

Добросердов А.Р., Гоцуляк Ю.В. Класифікація ліберально-правових ідей.

У статті проаналізовані критерії класифікації ліберально-правових ідей. Автором запропоновано класифікувати правовий лібералізм на: державницький, коли принцип свободи в першу чергу стосується відносин особи та держави, її незалежності від неї, обмеженого втручання держави у приватне життя громадян); суспільний, коли принцип свободи потребує узгодження з іншими засадничими принципами права, в першу чергу рівності, справедливості та гуманізму, що вимагає вирішення проблеми соціальних класових розшарувань; особистісний, коли принцип свободи закладає сферу приватності, можливостей особистісного розвитку, толерантності.

Встановлено, що правовий лібертаризм – це вид правового лібералізму, що трактує взаємозв'язок принципів рівності та свободи як рівність можливостей, а не соціальна рівність. Держава не має втручатись в особисте та економічне життя, оскільки свобода спроможна до саморегуляції та формування правопорядку вільного суспільства. Право має бути «живим», заснованим на незалежності та максимальній свободі. Відстоюється пріоритетність негативних прав як таких, що відповідають природі людини.

Аргументовано, що сучасний лібералізм значною мірою залежить від технологій, зокрема, мережі Інтернет, яка є складно регульованою і осередком розгортання свободи людини. Ліберальна доктрина від питань негативної свободи, обмеження держави, прав людини, соціальної рівності та справедливості, приватної власності та конкуренції перейшла на глобальний рівень, де будь-яка сфера життєдіяльності тестується на розширення меж свободи: поведінка, світогляд, самоідентифікація, мова, зовнішність тощо. Такий лібералізм уже не можна просто іменувати прийменником «нео», це глобальний лібералізм, межі якого постійно розширюються.

Запропоновано за критерієм підходів до організації демократичних процесів правовий лібералізм класифікувати. 1. Організаційний, заснований на орієнтації на урядові та неурядові демократичні інститути та установи, що за своїм функціональним призначенням мають забезпечити процеси народовладдя та реалізацію принципу індивідуальної та колективної свободи. 2. Конкурентний, заснований на позиції, що індивідуальна та колективна свобода розвивається через рівні можливості людини, що в свою чергу покладає необхідні інститути демократії та прав людини.

Ключові слова: лібералізм, правовий лібералізм, правова ідеологія, правова доктрина, свобода, принцип свободи, принципи права, права та свободи людини, справедливість, держава, лібертаріанство, класифікація.

Dobroserdov A.R., Hotsuliak Y.V. Classification of liberal legal ideas.

The article analyses the criteria for classification of liberal legal ideas. The author proposes to classify legal liberalism into: State liberalism, when the principle of freedom primarily concerns the relationship between an individual and the State, his/her independence from it, and limited State interference in the private life of citizens; social liberalism, when the principle of freedom requires coordination with other fundamental principles of law, primarily equality, justice and humanism, which requires solving the

problem of social class stratification; personal liberalism, when the principle of freedom establishes the sphere of privacy, opportunities for personal development and tolerance.

The author establishes that legal libertarianism is a type of legal liberalism which interprets the relationship between the principles of equality and freedom as equality of opportunity rather than social equality. The state should not interfere in personal and economic life, as freedom is capable of self-regulation and the formation of the legal order of a free society. Law should be 'living', based on independence and maximum freedom. The author advocates the priority of negative rights as those that correspond to human nature.

It is argued that modern liberalism is largely dependent on technology, in particular, the Internet, which is complexly regulated and the centre of the deployment of human freedom. The liberal doctrine of negative freedom, state restrictions, human rights, social equality and justice, private property and competition has moved to the global level, where any sphere of life is tested for expanding the boundaries of freedom: behaviour, worldview, self-identification, language, appearance, etc. Such liberalism can no longer be simply referred to by the preposition 'neo', it is global liberalism, the boundaries of which are constantly expanding.

The author proposes to classify legal liberalism according to the criterion of approaches to the organisation of democratic processes. 1) Organisational, based on the focus on governmental and non-governmental democratic institutions and institutions which, by their functional purpose, should ensure the processes of democracy and the implementation of the principle of individual and collective freedom. 2. Competitive, based on the position that individual and collective freedom develops through equal human opportunities, which in turn imposes the necessary institutions of democracy and human rights.

Key words: liberalism, legal liberalism, legal ideology, legal doctrine, freedom, principle of freedom, principles of law, human rights and freedoms, justice, state, libertarianism, classification.

Постановка проблеми. Ліберальна доктрина є однією із домунючих у сфері культури, права, світогляду, адже обґрунтовує свободу особистості як ключову цивілізаційну цінність. Правовий лібералізм є доволі гнучкою ідеологією, що попри незмінні загальні принципи здатна до адаптації під конкретні політико-правові та соціальні умови, що склались. Відтак склались різні види, типи, форми ліберально-правових поглядів, що вимагають аналізу задля кращої реалізації ключової правової ідеології, а також виявлення проблем її впровадження.

Стан опрацювання дослідження. Питаннями класифікації ліберально-правових ідей займаються вітчизняні науковці: Гай-Нижник П.П., Єремєєв О., Заблоцький В.П., Корнієнко Г.П., Куц Г.М., Панкевич О.З., Стадник О., Стасенко С.О., Толкачов О.А. та інші.

Мета. У статті буде проаналізовано основні види, напрямки розвитку сучасної ліберально-правової теорії, що дасть змогу більш повно здійснити загальнотеоретичну характеристику цього правового явища.

Виклад основного матеріалу. Перш за все варто зазначити, що первісним витоким правового лібералізму є класичний лібералізм, з критики чи апологетики якого походять й інші види. Свої витoki класичний лібералізм має із дискурсу про особливості відносин людини та влади, суспільства та держави на основі принципу свободи. Такі позиції походять як із класичного правового вчення про цивільне правління Дж. Локка, так і протестантських християнських позицій Ж. Кальвіна: «Узагальнюючи систему аргументів Ж. Кальвіна і Дж. Локка, можна констатувати, що демократична модель цивільного правління базується на біблійних принципах покорі владі. Найбільш прийнятною формою громадянського правління є народовладдя, яке слід обмежувати як від тиранії, так і від всевладдя натовпу. При цьому компетенцією держави є турбота про суспільне благо, тоді як сфера думок і переконань оголошується вільною від його впливу. Серед фундаментальних підвалин демократії можна виділити ідею свободи совісті як свободу мати і відкрито висловлювати власні переконання, насамперед у сфері релігії» [1, с. 55]. Отже, з одного боку маємо принцип покорі владі, однак не будь-якій, а саме народній, яка є обмеженою, на противагу тиранії, що диктує власну волю безвідносно до суспільної думки. Однією із базових свобод та правових досягнень того часу є свобода совісті, що закладає принцип вільного розвитку особистості. Отже, класичний лібералізм має як світські, так і релігійні витoki залежності влади від особи та суспільства.

Розмежовує за правовим критерієм класичний та сучасний лібералізм Г. Корнієнко: «Класичний лібералізм акцентував увагу на проблематиці політичних та економічних свобод, природних

правах індивіда, суспільному договорі. Права людини в класичному лібералізмі описуються як відносини між людиною й державою, тобто основним є забезпечення захищеності окремого індивіда від небажаних, негативних дій щодо нього з боку держави. Тут права людини припускають відсутність певних небажаних дій щодо окремого індивіда, а саме: примусу, втручань, посягань» [2, с. 18]. Ключове питання класичного лібералізму – це питання держави і засудження її поліцейського характеру. Класичний лібералізм розглядає державу апріорі як апарат примусу, обмеження свободи, на що були свої підстави. У той час домінувала доктрина сильної держави, яка має захищати власні кордони, в тому числі ціною свободи населення. Однак теорія природного права ці тенденції змінила, заклала самоочевидні істини, з якими важко було не рахуватись, серед яких базовою, невід’ємною стала свобода особистості, її незалежність. «У сучасному лібералізмі відбувається переосмислення ставлення до прав людини. Тепер основне завдання права людини – не лише захистити життя окремої людини, а й забезпечити гідний рівень життя. Якщо класичний лібералізм під час реалізації негативних прав людини державі відводить роль пасивного спостерігача, то в сучасному лібералізмі для забезпечення вже позитивних прав людини державі неможливо залишатися пасивною» [2, с. 19]. Отже, правовий лібералізм можна класифікувати на: державницький (коли принцип свободи в першу чергу стосується відносин особи та держави, її незалежності від неї, обмеженого втручання держави у приватне життя громадян); суспільний (коли принцип свободи потребує узгодження з іншими засадничими принципами права, в першу чергу рівності, справедливості та гуманізму, що вимагає вирішення проблеми соціальних класових розшарувань); особистісний (коли принцип свободи закладає сферу приватності, можливостей особистісного розвитку, толерантності).

Хобсон, Л. Хобхауз, Д. Деві та інші, полягала у визнанні соціальності людини як істоти та можливості її розвитку через суспільний прогрес. Тому була очевидною необхідність утвердження принципу співпраці, замість класичного ліберального принципу конкуренції вільних особистостей. Співпраця забезпечувала розвиток суспільства як середовища, що відкривало нові форми самореалізації для кожного» [3, с. 34]. Отже, лібералізм конкуренції та лібералізм співпраці. Варто зазначити, що в економічній сфері засадничими є обидва принципи, а тому навряд один принцип змінив інший. У цьому випадку швидше відбулось доповнення, заповнення прогалів існуючої ідеології. Особливо це помітно у правовій сфері, у межах якої реалізують різні види прав людини: особисті, економічні, соціальні, культурні. Відміна конкуренції призводить до соціалізму, що є протилежністю лібералізму. Таким чином правовий лібералізм залежно від сфера його реалізації може бути поділений на лібералізм: економічної конкуренції та соціальної рівності та справедливості. У сфері підприємницької діяльності принципи конкуренції є більш актуальними, тоді як у трудовій сфері необхідне поєднання як конкуренції, так і соціальної справедливості.

Соціалізація класичного лібералізму інколи корелюється із британським новим лібералізмом. Так, О. Єремєєв вказує: «Підсумовуючи, важливо відзначити, що британський «новий лібералізм», представниками якого були Дж.С. Міль та Л.Т. Гобгауз, попри прихильність до посилення втручання держави в соціально-економічну сферу, не заперечив основних засад ліберальної теорії. У Британії соціально-ліберальна думка зверталася насамперед до проблеми належного представництва різноманітних поглядів та інтересів (Дж.С. Міль) і до питань налагодження гармонійних відносин між суспільними верствами й соціальної відповідальності власників (Л.Т. Гобгауз)» [4, с. 190]. Отже, з точки зору правової такий лібералізм можна класифікувати як правовий лібералізм рівності, який відстоює принципову боротьбу із класовою нерівністю та врахування інтересів всіх верств населення. Одна із проблем класичного лібералізму полягає у тому, що вирішивши проблему наявності суспільних класів за походженням, він породив класову нерівність та боротьбу за статками. Незалежність від держави ніяк не передбачала боротьбу із бідністю, що породило демократію без гуманного «обличчя».

Г. Куц відмічає за аналогією із типами правових сімей різні традиції правового лібералізму: «В європейській політичній теорії прийнято виділяти дві ліберальні традиції – англосаксонську та континентально-європейську. В англосаксонській версії лібералізму, яка набула поширення в США, вельми важливим вважалось акцентування пріоритетності еволюційного розвитку, на відміну від континентально-європейської версії лібералізму, де спостерігалось скептичне ставлення до впливу спонтанних чинників на суспільно-політичне буття. Крім того, стосовно розуміння поняття свободи ліберали англосаксонської традиції – на відміну від лібералів континентально-європейської традиції – вважали більш важливою свободу індивіда, але аж ніяк не свободу певної соціальної групи»

[5, с. 55; 6]. Таким чином, маємо два варіанти розвитку ліберально-правових ідей – еволюційний та революційний. Такий підхід склався історично, адже у США не переживали революційних процесів, а ліберальні, демократичні ідеї були закладені від початку заснування держави. Інша справа із континентальною Європою, де зміна феодального устрою, абсолютних форм монархії вимагали серйозної революційної боротьби. Відтак ключові правові документи ліберального характеру з'являлись саме як результат революційних подій. Також важливо виділити правовий лібералізм індивідуалістичного та колективістського варіанту. Якщо мова іде про революційні процеси, то індивідуалізм завжди буде мати слабші позиції за народне начало, тому що такі процеси та здобутки вимагають значних спільних зусиль. Інша справа із еволюційним шляхом розвитку свободи та ліберальної ідеології, яка міцно вкорінюється у ключового носія свободи – індивіда. Колективістський правовий лібералізм розгортається у правовій реальності «зверху-вниз»: від суспільства, народного суверенітету, народної волі до особи, а індивідуалістичний – навпаки, від особи як носія до демократичного самоврядування. Процеси різні, а результат один.

О. Стадник виділяє наступні види сучасного лібералізму: «Таким чином, на початку 1990-х років паралельно існує низка ліберальних теорій зі спільною ідеологією й різною методологією та проблематикою. З огляду на те, який визначальний фактор найбільше впливає на зовнішню політику держави, визначають різні варіанти лібералізму: ліберальний інституціоналізм (демократично структуровані держави здійснюють більш мирну та орієнтовану на співпрацю зовнішню політику, ніж недемократичні), плюралістичний лібералізм (збалансований розподіл влади й обмежена боротьба між соціальними групами сприяє коопераційній зовнішній політиці держави), соціалістичний, або комерційний, лібералізм (транснаціональні відносини, відкриті торговельні відносини та взаємозалежність сприяють співробітництву між державами)» [7, с. 5]. Отже, можна дійти висновку, що ліберальні ідеї видозмінюються в залежності від сфери їх застосування та методів вирішення питання свободи та демократії. Відтак за критерієм підходів до організації демократичних процесів правовий лібералізм можна класифікувати. 1. Організаційний, заснований на орієнтації на урядові та неурядові демократичні інститути та установи, що за своїм функціональним призначенням мають забезпечити процеси народовладдя та реалізацію принципу індивідуальної та колективної свободи. 2. Конкурентний, заснований на позиції, що індивідуальна та колективна свобода розвивається через рівні можливості людини, що в свою чергу покладає необхідні інститути демократії та прав людини. Отже, ці два підходи у правовому лібералізмі відрізняються баченням того, що є основою народовладдя: інститут чи суспільна комунікація та конкуренція вільних особистостей та груп.

Також варто відзначити на тому, що ідеї класичного лібералізму не залишились в історії, а отримали новий імпульс як «неокласичний лібералізм» або «лібертаризм»: «Найважливіше питання для лібертаристів – це обмеження функцій держави, збереження «відкритого суспільства». Обмежуючи правовий вплив на соціальну систему, лібертаристи аналізували позитивну й негативну свободу, доводили, що пріоритети свободи та рівності не поєднуються. Неокласичні ліберали визнавали об'єктивну необхідність держави і законів, оскільки лише таким чином можна було забезпечити недоторканність приватної власності. Лібертаристи обстоювали демократичний устрій та протиставляли демократію соціалізму як категорично протилежні явища. Лібертаристи виступають за рівність усіх перед законом, оскільки це, по-перше, рівність у свободі; по-друге, рівність перед законом сприяє підтриманню громадянського миру. Розуміння природних прав у лібертаристів має негативний характер» [8, с. 21]. Отже, маємо підстави виділити підвид правового лібералізму – правовий лібертаризм. Ця позиція трактує взаємозв'язок принципів рівності та свободи як рівність можливостей, а не соціальна рівність. Відстоюється пріоритетність негативних прав як тих, що відповідають природі людини. Держава має забезпечити систему негативних прав та свобод, непорушність приватної власності. Рівність розуміється саме як рівність перед законом, соціальні права та позитивні зобов'язання держави не є першочерговими для лібертаристів, це породження соціалістичної доктрини. Варто зазначити, що такий підхід до правового лібералізму викликаний небезпекою популярності лівих соціалістичних учень, для яких принцип рівності є пріоритетним для розвитку суспільства, що вимагає активного втручання держави у суспільне життя, що в свою чергу може взагалі нівелювати принцип свободи. З іншого боку очевидним є недолік такого підходу до влаштування правової реальності, адже багато питань, пов'язаних із гідним існуванням у сфері матеріального забезпечення просто ігноруються відпускаються за принципом «кожен скільки зможе – стільки отримає».

П. Гай-Нижник описує зміст лібертаріанства, яке реанімує класичні ліберальні ідеї: «Лібертаріанці вважають, що держава не повинна втручатися в особисте життя або підприємницьку діяльність, хіба що для захисту свободи і власності одного від зазіхань інших. Вони підтримують економічний та культурний лібералізм і виступають проти соціального лібералізму. Частина лібертаріанців вважає, що для реалізації верховенства закону держава повинна володіти достатньою силою, інші стверджують, що забезпечення законності має здійснюватися громадськими та приватними організаціями. У зовнішній політиці лібертаріанці, як правило, є противниками будь-яких військових агресій» [9, с. 11]. Отже, держава не має втручатись в особисте та економічне життя, оскільки свобода спроможна до саморегуляції та формування правопорядку вільного суспільства. Право має бути «живим», заснованим на незалежності та максимальній свободі. Правова роль держави стає суто спостережною та охоронною для задекларованих цінностей. Закон не має виходити за межі особистої та економічної свободи. Інша справа із принципом рівності і його кореляцією зі свободою, що звісно може породжувати кардинально різні правові позиції: від рівності можливостей до рівності загальної. Перша несе у собі небезпеку нової класової боротьби, майнової нерівності та несправедливості, а друга – небезпеку зрівняння та соціалізму зі всіма тоталітарними ризиками, які в ньому закладені. Все ж лібертаріанці переконані, що ризики зрівняння суспільства значно більші ніж майнова нерівність, а тому критичні до соціального лібералізму, що поклав принцип соціальної держави, що має підтримувати соціально незахищені верстви населення.

Важливо відмітити, що поняття культурний лібералізм не до кінця передає всю палітру сфер, де ліберальні погляди мають важливе і навіть принципове значення: «Щоправда, низка вчених цілком обґрунтовано розглядає сучасний лібералізм ширше, ніж тільки як «соціальний лібералізм» (або «лібералізм загального добробуту (welfare liberalism)»). Наприклад, В.П. Заблоцький надає перевагу терміно-поняттю «глибокий лібералізм», який, на думку науковця, «переосмислює зміст і межі соціальності, уособлює звернення ліберальної теорії до питань біоетики, генетичної суб'єктивності, біополітики й сексуальної політики, зростаючого гіперконтролю тощо. На порядку денному постають питання про кібер- і технолібералізм, біо- і гено-лібералізм, про Інтернет як «гіпер-лібералізм»» [10, с. 453; 11, с. 29]. Питання вільного розвитку особистості у сучасному розумінні охоплює вільний світогляд щодо сексуальної орієнтації, гендеру, національності, що очевидно не входить до поняття соціального лібералізму з одного боку, але й не орієнтує на нерівність з іншого. Такий лібералізм зосереджений на суб'єктивному світоглядному виборі, на своєрідності та унікальності людської особистості. Такий лібералізм справді є більш глибоким, адже торкається та радикально змінює вихідні традиційні природні положення щодо буття людини. З точки зору права такий лібералізм можна назвати трансприродним, оскільки пов'язаний із межами та дозволами для вибору людини у сфері базової приналежності та ідентифікації її у соціумі. Сучасний лібералізм значною мірою залежить від технологій, зокрема, мережі Інтернет, яка є складно регульованою і осередком розгортання свободи людини. Ліберальна доктрина від питань негативної свободи, обмеження держави, прав людини, соціальної рівності та справедливості, приватної власності та конкуренції перейшла на глобальний рівень, де будь-яка сфера життєдіяльності тестується на розширення меж свободи: поведінка, світогляд, самоідентифікація, мова, зовнішність тощо. Такий лібералізм уже не можна просто іменувати прийменником «нео», це глобальний лібералізм, межі якого постійно розширюються.

Висновки. Отже, залежно від ступеня реалізації принципу свободи правовий лібералізм можна класифікувати на: державницький (принцип свободи в першу чергу стосується відносин особи та держави, її незалежності від неї, обмеженого втручання держави у приватне життя громадян); суспільний (принцип свободи потребує узгодження з іншими засадничими принципами права, в першу чергу рівності, справедливості та гуманізму, що вимагає вирішення проблеми соціальних класових розшарувань); особистісний (коли принцип свободи закладає сферу приватності, можливостей особистісного розвитку, толерантності).

За критерієм підходів до організації демократичних процесів правовий лібералізм можна класифікувати. 1. Організаційний, заснований на орієнтації на урядові та неурядові демократичні інститути та установи, що за своїм функціональним призначенням мають забезпечити процеси народовладдя та реалізацію принципу індивідуальної та колективної свободи. 2. Конкурентний, заснований на позиції, що індивідуальна та колективна свобода розвивається через рівні можливості людини, що в свою чергу покладає необхідні інститути демократії та прав людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Стасенко С.О. Біля витоків сучасного лібералізму. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2013. № 2. С. 50–56.
2. Корнієнко Г.П., Обґрунтування прав людини: від класичного до сучасного лібералізму. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2019. № 37. С. 18–21.
3. Толкачов О.А. Аналіз наукових теорій і природно- правових концепцій у формуванні ліберальних і неоліберальних доктрин. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2023. Вип. 94. С. 20–40.
4. Єремєєв О. Британський «новий лібералізм» і становлення ліберальної політичної традиції в Канаді у першій половині ХХ ст. *Політичний менеджмент*. 2011. № 5. С. 183–191.
5. Куц Г.М. Домінантні ідеї правового лібералізму в європейському просторі: політико-ментальний вимір. *Актуальні проблеми політики*. 2017. Вип. 59. С. 73–84.
6. Гаск Ф.А. фон. Чому я не консерватор. Пер. з англ. Н. Поліщук. / Консерватизм : антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. К.: Смолоскип, 1998. С. 65–81.
7. Стадник О. Значення теорії нового лібералізму для науки про міжнародні відносини. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*. Серія: міжнародні відносини. – 2011. Вип. 20 (217). С. 4–8.
8. Толкачов О.А. Історична зумовленість неоліберального праворозуміння та генеза ліберально-правових ідей. *Часопис Київського університету права*, 2022 (2-4), с. 15–22.
9. Гай-Нижник П.П. Лібералізм як філософська, політична та економічна теорія: нарис історії становлення та розвитку. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць*. К., 2014. Вип. 88 (9). С. 5–14.
10. Панкевич О.З. Лібералізм як основа європейської політико-правової філософії сучасності (до постановки питання). *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія юридична. Львів: ЛьвДУВС, 2014. Вип. 2. С. 449–459.
11. Заблоцький В.П. Сучасний лібералізм: соціально-філософський аналіз: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філос. наук: спец. 09.00.03. Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України. К., 2002. 35 с.